

KS. JACEK URBAN

RĘKOPIS WIZYTACJI DIECEZJI KAMIENIECKIEJ Z 1777 ROKU Z ARCHIWUM KRAKOWSKIEJ KAPITUŁY KATEDRALNEJ NA WAWELU

W Archiwum Kapitulnym na Wawelu przechowywany jest rękopis opatrzony tytułem „Acta visitationis generalis Dioecesis Camenecensis Podoliae, Illustrissimi, Excelentissimi ac Reverendissimi Domini Adami Comititis in Krasne stemmatis Korwin Krasieński Episcopi Camenecensis, equilis Aquilae Albae, ordinaria et delegata Apostolica Sanctissimi Domini Eius Nominis Pii Papae VI auctoritate, anno salutis 1777-mo, die 11-ma mensis Augusti inchoatae in anno vero sequenti 1778 peractae et finitae”¹. Rękopis zawiera akta wizytacji katedry kamienieckiej, jej kapituły oraz kolegium wikariuszy katedralnych. Poza katedrą dotknięty został temat seminarium oraz kościołów kamienieckich. Jest to zatem zasadnicza część wizytacji diecezji kamienieckiej, która obejmuje kościelny Kamieniec z jego kościołem katedralnym pod wezwaniem świętych Apostołów Piotra i Pawła².

Rękopis rozpoczyna list pasterski biskupa kamienieckiego Adama Krasieńskiego³ z 11 sierpnia 1777 r., po którym następuje kwestionariusz zawierający szczegółowe pytania dotyczące cyborium, chrzcielnicy, olejów świętych, relikwii, ołtarzy, kaplic, obrazów, szat i argenterii, opisu kościoła i cmentarza, majątku kościelnego, osoby proboszcza, parafii i parafian, także osób zakonnych, bractw oraz szpitali-przytułków. Odpowiedzi na pytania przygotowane w kwestionariuszu należało sporządzić w dwu egzemplarzach; jeden przesłać do Konsystorza, a drugi zdeponować w archiwum. Wizytacja biskupa Krasieńskiego ma więc duże znaczenie dla obrazu Kościoła kamienieckiego na końcu okresu staropolskiego, a zwłaszcza dla kościoła katedralnego w Kamieńcu Podolskim.

Część pierwsza w całości poświęcona kościołowi katedralnemu została zapisana na stronach 39–153. Od strony 39 na dwudziestu kolejnych kartach znajduje się opis kościoła katedralnego. Następnie autor wizytacji opisał krótko zakrytą katedralną (s. 58–59), by przejść do omówienia argenterii najpierw zakrytą kościoła katedralnego (relikwiarze, monstrancje, puszki, kielichy, naczynia na oleje święte, krzyże, trybularze i łódki, tace z nalewkami, lichtarze i lampy), a po-

---

¹ Archiwum Kapituły Katedralnej na Wawelu, b. sygn.

² Poza Kamieńcem diecezja kamieniecka była zorganizowana w 6 dekanatów, 58 parafii i kilka filii. Por. S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1996, s. 367–370.

³ W. Szczygielski, *Krasieński Adam*, PSB 15, s. 160–166.

tem do argenterii ołtarzy wielkiego, św. Anny, św. Jana Nepomucena, św. Michała, św. Judy Tadeusza, św. Maurycego, Świętej Trójcy oraz kaplic Biskupiej i Radzieckiej. Osobno omówiono srebra kościołów parafialnych w Husiatynie i Okopach. Opis argenterii zajmuje strony 60–77. Po nim następuje wykaz drewnianych relikwiarzy „od Ks. Pakoszewskiego archidiakona katedralnego kamienieckiego do teźże katedry sumptem jego sporządzone i darowane”. Zbiorek liczy 14 sztuk. Od strony 78 do 86 zapisane zostały „garnitury, jako to: ornaty, dalmatyki z stulami, manipularzami, palkami, welami, bursami i kapami”. Najpierw omówiono szaty liturgiczne służące członkom kapituły kamienieckiej, a następnie niższego duchowieństwa. Opisy rozpoczynają komplety czyli tzw. aparata, a następnie ornaty, dalmatyki, alby, humerały, gotowalnie, obrusy, korporały, ręczniki ołtarzowe, puryfikaterze, paski, bursy, vela i palki. Z pozostałych sprzętów wspomniano antepedia, a wymieniono krzyże, baldachimy, chorągwie, pontyfikalnia, księgi, dzwony i dzwonki, lichtarze, sprzęty cynowe, poduszki, umbrakula, lustra, a wreszcie naczynia mosiężne i żelazne. Wykaz kończą „lampy, ampułki i cienie”. Na stronach 97–140 znajduje się opis kaplic i ołtarzy w kościele katedralnym. Wizytacja wymienia osiem ołtarzy:

- Kaplica Figulorum pw. św. Leonarda
- Kaplica Ducha Św.
- Kaplica Herburtoviańska
- Kaplica Sartorum pw. św. Marcina
- Kaplica św. Sebastiana
- Kaplica Stonczewiana
- Kaplica Dominorum Consulum Camenecensium
- Kaplica Bożego Ciała

Po omówieniu kaplic umieszczono registr sprzętów kościelnych ołtarza Trójcy Świętej, spisany w 1750 r., a następnie „Deces rzeczy, których nie dostaje do ołtarza Św. Trójcy, podług wizyty J.W. Xiędza Sierakowskiego, Biskupa Kamienieckiego”⁴. Dalsze miejsca zajmują bractwa przy kościele katedralnym. Wizytacja wymienia ich pięć: Bractwo Literatów, Bractwo Świętej Trójcy, Bractwo Bożego Ciała, Bractwo św. Jana Nepomucena, Bractwo św. Anny.

Pierwszą część wizytacji poświęconą kościołowi katedralnemu kończy opis altarii św. Jana Nepomucena i św. Judy Tadeusza.

Drugim znaczącym tematem omawianego rękopisu wizytacji jest kapituła katedralna kamieniecka, obecna na stronach (154–258) Wizytacji. Tę część wizytacji rozpoczyna obszerny dokument królewski Stefana Batorego. Po nim następuje wykaz prałatów i kanoników kapituły kamienieckiej. W 1777 r. kapituła liczyła siedmiu prałatów i piętnastu kanoników gremialnych. Jako pierwsza godność występuje dziekan. Prawo patronatu na dziekanię, kustodię, scholasterię, kantorę i kancelarię posiadał biskup kamieniecki. Prepozyta prezentował kolator de Rychty Humiecciana, a archidiakona wybierała kapituła z dwóch osób proponowanych przez biskupa diecezjalnego.

Kapituła liczyła siedem prałatur, w następującej kolejności: dziekan, prepozyt, archidiakon, kustosz, scholastyk, primiceriusz i kanclerz. Kanonii liczyła

⁴ J. A t a m a n, *W. H. Sierakowski i jego rządy w diecezji przemyskiej*, Warszawa 1936, s. 8–10; E. B u r d a, *Sierakowski Wacław Hieronim*, PSB 37, s. 307–308.

piętnaście. Zajmowali je w omawianym czasie następujący kanonicy: Jan Brzeziński, Sebastian Kwolek, Suski, Matuszewski, Jan Białobrzeski, Franciszek Sierakowski, Kościeński, Leszczyński, Wojciech Skarszewski, Piotr Petz, Marcin Radochowski, Jan Wiszniowski, Piotr Malczewski, Xawery Michałowski i Adam Stadnicki⁵. Zwraca uwagę fakt, że od kanonii kamienieckiej rozpoczął swoją karierę duchowną ks. Wojciech Skarszewski, późniejszy arcybiskup warszawski i prymas Królestwa Polskiego⁶.

Za kanoniami gremialnymi miejsce w stallach kościoła katedralnego zajmowali kanonicy honorowi. Po prezentacji osób kapitulnych autor Wizytacji omawia uposażenie kapituły kamienieckiej. Nie jest ono kompletne.

Po omówieniu uposażenia ze wsi Poczapińce, Beznoskowce, Milowce i Zaluże w akcie wizytacji strony 221–227 pozostają niezapisane. Dalsze miejsce zajmuje opis sum kapitałowych.

Po omówieniu składu osobowego i uposażenia zamieszczono zestawienie obligacji członków kapituły, do której dodano porządek odprawianych aniwersarzy w porządku kalendarza, a zaraz po nim prawa i przywileje prałatów i kanoników gremialnych, a także kanoników honorowych.

T r z e c i, przedostatni blok materiałów umieszczonych w Wizytacji (s. 258–299) jest mniej czytelny. Znalazły się w nim omówienie kolegium mansonarzy kościoła katedralnego, a następnie seminarium (s. 264–273). Dalej jest mowa o sumach na wykup niewolników oraz krótkie wyliczenie innych kościołów trzech obrządków w następującym porządku:

Kościoły w obrządku łacińskim

- kościół pojezuicki
- kościół dominikanów pw. św. Mikołaja
- kościół franciszkanów pw. Wniebowzięcia NMP
- kościół karmelitów bosych pw. NMP de Victoria
- kościół trynitarzy
- kościół dominikanek pw. św. Michała Archanioła

Kościoły w obrządku greckim

- kościół katedralny pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela
- kościół pw. św. Piotra i Pawła
- kościół pw. Bożego narodzenia
- kościół pw. św. Mikołaja
- kościół bazylianów pw. Świętej Trójcy

Kościoły w obrządku ormiańskim

- kościół pw. św. Mikołaja
- kościół pw. Zwiastowania Pańskiego
- kościół pw. św. Grzegorza, patriarchy ormiańskiego

Ten trzeci blok zagadnień kończy *decretum reformationis* (s. 280–299), a w nim to, co dotyczy kościoła katedralnego, dóbr dziedzicznych kapituły, seminarium, sum na wykup niewolników. Najwięcej miejsca dekret poświęca kapitule i szczegółowym jej statutom, m.in. o optowaniu domów kapitulnych, o rezydencji

⁵ Pozycję kapituły kamienieckiej w stosunku do innych kapituł przedstawił ks. B. Kumor w tabeli do pracy pt. *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980, s. 305.

⁶ M. D e s z c z y ń s k a, E. Z i e l i ń s k a, *Skarszewski Wojciech*, PSB 38, s. 51.

i prezencji, o tzw. kanoniku ślepych, o kanoniku penitencjarzu, o kapaliach, o używaniu dystynktorium, o aniwersarzach, czy o porządku przeprowadzania kapituł generalnych.

Ostatnia, czwarta część wizytacji niemal w całości została poświęcona wikariuszom katedralnym. Rozpoczyna ją akapit o prawach i obowiązkach wikariuszy i o domach wikariuszowskich i stanie ich zachowania. Strony 327–336 wypełnia opis kościoła parafialnego w Zińkowcach. Dalej tekst Wizytacji podaje skład kolegium wikariuszy. W 1777 r. przy kościele katedralnym w Kamieńcu było ich pięciu. Byli nimi księża: Antoni Chmielewski, Tomasz Bukowski, Stanisław Pachniewski, Bartłomiej Popiel i Franciszek Pruski.

Końcowe karty rękopisu (s. 337–341) poświęcone zostały takim kwestiom, jak: obowiązki wikariuszy, obowiązki mszalne wikariuszy, utrzymanie wikariuszy, kapituły wikariuszów i parafianie parafii katedralnej. Tę część zamyka zestawienie dochodów wikariuszów i rekapitulacja ich obowiązków. Ostatnim tekstem zamieszczonym w Wizytacji jest dekret reformacyjny Kolegium księży wikariuszów.

Opisany wyżej rękopis wizytacji znajduje się w Archiwum Kapitulnym na Wawelu. Jest ważnym źródłem dla historii katedry kamienieckiej, która za poprzednika biskupa A. Krasieńskiego, bo za rządów biskupa Mikołaja Dembowskiego została poddana gruntownej restauracji. Między innymi zyskała nową fasadę i wiele elementów wystroju wewnętrznego. Symbolem tej restauracji stała się figura Matki Bożej ustawiona w 1756 r. na minarecie przed katedrą⁷. Rękopis wizytacji trafił do zbioru kapitulnego zapewne w części spuścizny po ks. arcybiskupie F. Symonie. W ten sposób stare, wawelskie Archiwum Kapitulne strzeże zapisanej części dziejów Kościoła kamienieckiego, a przez tę publikację chce o nim przypomnieć historykom zajmującym się dziejami Kamieńca Podolskiego⁸.

Jest ostatnią w szeregu wizytacji diecezji kamienieckiej XVII i XVIII w.⁹

Manuscript of Inspection of Kamieniecka Diocese in 1777 in Archives of Cracow Cathedral Chapter at Wawel

Summary

In the capitulary archives at Wawel a manuscript is kept of the inspection of the Kamieniecka diocese dating from 1777, which was ordered by bishop Adam Krasieński. The manuscript was sent to the capitulary archives at Wawel together with a part of archbishop Fr. Symon's legacy. The article discusses the inspection manuscript, which was the last inspection in the Kamieniecka diocese in the Old Polish period.

⁷ W. Konopczyński, *Dembowski Mikołaj*, PSB 5, s. 97; A. Rasszczupkin, *Katedra św. Apostołów Piotra i Pawła w Kamieńcu Podolskim. Przewodnik wydany w roku 2003*, s. 8.

⁸ Miejsce jego przechowywania notuje S. Litak w cytowanej już pracy pt. *Kościół łaciński...*, s. 367.

⁹ J. Mucha, *Organizacja diecezji kamienieckiej do r. 1795*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” t. 30, z. 4, 1983, s. 108.